

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

långt denna upptäckt sedan kan föra Herderforskningen framåt är svårt att bedöma, och här ger inte avhandlingen mycket hjälp eftersom ingen dialog förs med sekundärlitteraturen.

Vad man ser fram mot är en fördjupad tolkning av den dialektiska metoden inom ramen för Herders tänkande i stort och i dialog med den forskning som bedrivits om honom. Jag har en känsla av att åtminstone ett par skrifter ligger och väntar på att förlösas ur denna avhandling och som kommer att hjälpa oss att få svar på dessa frågor.

Anders Olsson

Paula Henrikson, *Dramatikern Stagnelius*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm 2004.

Detta är faktiskt den första avhandlingen som enbart ägnar sig åt Stagnelius' dramatik. Ja mer än så – den avhandlar som titeln också anger – dramatikern Stagnelius. Här ligger väl en polemisk udd. Som Henrikson påvisar, har 1900-talets bild av skalden varit lyrikern Stagnelius, i motsats till det föregående århundradet, som gärna i honom såg den dramatiska författaren, "Martyrernas skald". Från denna utgångspunkt tar Henrikson ett rejält grepp i det valda ämnet. I det inledande avsnittet presenteras avhandlingens syfte och avgränsningar. Syftet är: "att företa en samlad undersökning av Stagnelius' dramatiska författarskap, omfattande tolv dramer (inklusive större fragment) av större och mindre omfång och vikt." Vidare deklarerar författaren att hon: "vill studera hela detta dramatiska författarskap med siktet inställt på dramernas dialogiska karaktär: deras utforskande av mångfaldiga och ibland motstridiga positioner, som genom en process av ömsesidigt utbyte syftar till en förståelse av världens sanning." Till denna övergripande avsiktsdeklaration kan också läggas ambitionen "att undersöka hur och för vilka ändamål Stagnelius utnyttjar den dramatiska formens möjligheter, liksom den teatrala världens funktion i hans verk."

I Inledningens andra avsnitt, diskuteras de teoretiska och metodiska utgångspunkterna. Mot en äldre romantikforskningens biografiska intresse och senare tiders textinterna studium vill Henrikson ansluta sig till ett historiserande förhållningssätt, som inbegriper inte bara verkets mottagande i sin samtid, utan också de tolkningar som formats av

både lekt och lärd fram till vår tid. Viktiga teorigivare är då receptionshistorikern Hans-Robert Jauss och hans begrepp "verkningshistoria" samt hermeneutikern Georg Gadamer. En tredje viktig impulsgivare är Walter Benjamin, som i sin avhandling *Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik* utvecklar idén om den romantiska textens särart gentemot tidigare epokers: den romantiska texten har en i sig själv inbyggd reflexion, som det åligger kritikern/läsaren att ödmjukt söka frilägga. Benjamin anvisar ingen särskild metod för detta – endast lyhörddhet och följsamhet. Henrikson ansluter sig till detta förhållningssätt och kan därför deklarerar att hennes avhandling i metodiskt avseende kommer att spänna över så skilda discipliner som receptionshistoria, poetikhistoria, idéhistoria, religionshistoria och teaterhistoria samt lånar grepp från de retoriska, komparativa, tematiska och textkritiska forskningsfälten.

Inledningsvis berör också författaren det otillfredsställande läget när det gäller Stagnelius' texter – själva föremålet för undersökningen. Stagnelius lät bara trycka tre av sina dramer: *Martyrerna*, som ingick i samlingen *Liljor i Saron* (1821), vidare *Bacchanterna* (1822) samt *Albert och Julia*, som dock utkom ett år efter skaldens död 1823. Den hittillsvarande enda vetenskapliga utgåvan av skaldens samlade verk är den av Fredrik Böök i Svenska Vitterhetssamfundet regi utgivna *Samlade skrifter* från åren 1911–1919. År 1957 utgav Böök på nytt Stagnelius' *Samlade Skrifter* (den s.k. Allhemsutgåvan) och tog därvid till stor del hänsyn till de nya rön som uppkommit under de fyrtio år som gått. Dock är upplagan tillrättalagd för en bredare publik, varvid stavningen moderniserats och den textkritiska apparaten avlägsnats. Henrikson finner sig tvingad att arbeta med "de bevarade handskrifterna och trycken samt med det material som omger dessa – en lätt föråldrad vetenskaplig utgåva, textkritisk debatt, samt en delvis uppdaterad läsutgåva." Inledningskapitlet avslutas med en kortfattad forskningsöversikt (en betydligt mera ingående och detaljerad diskussion presenteras senare inför behandlingen av varje enskilt drama.

Efter dessa inledningar följer så ett av avhandlingens mest omfattande kapitel: Stagnelius' dramatik och romantisk genrepoetik. Här tecknas den litterära miljö i vilken Stagnelius inträdde och verkade ifrån mitten av 1810-talet till sin död 1823. Denna epok domineras av striden mellan

gamla och nya skolan, mellan en äldre fransklassiskt orienterad krets som behärskade det ofentliga rummet vad gäller teaterlivet och Akademin – och de yngre revolterande författarna och kritikerna, de som drömde om en ny, allvarlig och omstörtande litteratur. De sistnämnda satte dramat som den främsta genren i sitt projekt, men fick vänta till 1821, då *Martyrerna* kom i allmänhetens händer. Dramat hälsades med stor entusiasm och Stagnelius kom via Atterboms och Hammar-skölds historieskrivning att s.a.s. retroaktivt anslutas till Den nya skolans män. I detta sammanhang diskuterar Henrikson också den Stagneliusbild som börjar växa fram något årtionde efter skaldens död. Till en början var Atterbom och Hammar-sköld alltså positivt inställda, men Atterbom hade svårt att förena sin historiefilosofiskt grundade genreteori med Stagnelius verk. Han sökte en syntes i dramat, där symbol och idé skulle sammanfalla – men såg hos Stagnelius en i allegorisk form framställd tragisk splittring. (Inom parentes sagt: meningsmotsättningen mellan de båda illustreras tydligt i Atterboms lärodikt Neckliljan, som är en direkt kommentar till Stagnelius' stoiska uppgivenhet i dikten Suckarnes Mystèr.) Henrikson uppfattar Atterboms ställningstagande som ett första led i den process som skulle leda till en marginalisering av Stagnelius' dramatik och samtidigt ett växande intresse för hans lyrik. Med hjälp av myter och anekdoter framträdde således bilden av en enstöring, ett bisarrt geni. Denna bild vill Henrikson vederlägga genom att visa hur Stagnelius i sin dramatik är fullt införstådd med sin samtids litterära, dramateoretiska idéer. Mot slutet av detta kapitel i avhandlingen har författaren en intressant och tänkvärd utsaga apropå de värderingar som från nära nog första stund styrt Stagneliusforskningen mot lyriken.

Med avhandlingens andra kapitel – Stagnelius och scenen; de tidiga dramerna – börjar den enskilda undersökningen av hans dramatik. De 12 dramatexterna behandlas huvudsakligen i kronologisk ordning och här granskas alltså tre ungdomsverk: operalibrettot *Cydippe* (1815), balettlibrettot *Narcissus* (odat.) samt *Erövringen av Ceuta* (1816–17). I detta sammanhang redogör Henrikson för 1810-talets teaterscener i Stockholm, dit Stagnelius anlände på våren 1915. Henrikson menar att huvudstadens skådebanor gav skalden en förtrogenhet med scenens tekniker och konventioner, vilka tydligt återspeglas i de tre tidiga verken.

I nästföljande kapitel har Henrikson sammanfört *Sigurd Ring* (1817?), *Wisbur* (odat.) samt fragmentet *Svegder* (1820?). De låter sig förena inte bara genom sitt nordisk-hedniska stoff, utan också genom sin dramatiska form, som till stora delar följer den attiska tragediens konventioner med enhetlig scenbild, högst tre agerande samtidigt på scenen samt kör och budbärarroll. Men det kanske främsta sammanhållande elementet framgår dock i den övertygande läsning som Henrikson genomför med hjälp av den samtida tyska historiefilosofins idéer: dessa dramer utspelar sig i en förkristen tid då ödet och inte den gudomliga försynen råder. Hjältarna söker meningsfullhet i en meningslös värld – och går under. Samtidigt pekar dramernas tolkande instanser fram mot det kristna evangeliet: i *Sigurd Ring* en kör av tärnor, i *Wisbur* spåkvinnan Huld.

Avhandlingens fjärde kapitel är helt ägnat *Martyrerna*. Dramat (som bär den något motsägelsefulla undertiteln "Skaldedikt") blev Stagnelius' först tryckta drama då den mötte en läsande publik 1821. I motsats till den föregående nordiska dramatiken utspelar sig *Martyrerna* i tidigkristen tid och är därmed också ett i hög grad kristet-religiöst drama. Här redogörs utförligt för dess komplicerade tillkomsthistoria som tryckt text i dubbelhäftet II–III av *Liljor i Saron*, samt den växlande historia dramat haft hos läsare, kritiker och forskare fram till vår tid. *Martyrerna* mottogs med stor entusiasm i sin samtid och behöll i stort sett sin status som Stagnelius' yppersta verk fram till Bööks nedvärdering i sin stora monografi över skalden 1919. Vidare diskuteras här möjligheten att över huvud taget skriva kristen dramatik utifrån den dåtida estetiska diskussionen – teaterfientligheten var ju av gammal hävd inom kristenheten. I två tänkvärda avsnitt behandlas dels sagan om Amor och Psyke som ett slags typus för relationen mellan Kristus och Perpetua, dramats huvudfigur, dels betraktandet av världen som Guds teater. *Bacchanterna eller Fanatismen* trycktes 1822 och fick jämfört med *Martyrerna* en rakt motsatt receptionshistoria. Redan hos Stagnelius' främsta tillskyndare blev intresset ljumt för dramat och förblev så under i stort sett hela 1800-talet. Även här blev Bööks omvärdering 1919 avgörande och dramat framstår väl numera fortfarande som Stagnelius främsta, större verk. Liksom i det föregående fallet följer Henrikson denna process i verkningshistorien, som också inbegriper en från Böök avvikande nytolkning av en central passage

i dramat, lanserad av Anders Olsson och underbyggd av Roland Lysell i vår tid. I sin undersökning av *Bacchanterna* (som hon inte är beredd att ge samma särställning som Böök gjorde) betonar Henrikson dramats undanglidande och bedrägliga tematik. *Bacchanterna* framstår här som ett verk som i likhet med de nordiska sorgespelen tar sin utgångspunkt i skapelsens fallna tillstånd, ett verk som i likhet med *Svegger* ”prövar möjligheterna till religionshistorisk synkretism, som i likhet med *Martyrerna* bygger på en misstänksamhet mot konstens och världens estetiska yta, och som i likhet med *Thorsten Fiskare* utforskar tillvarons undanvikande karaktär.”

I avhandlingens sjätte och sjuende kapitel granskas de tre dramer som Böök med stor framgång i litteraturhistorieskrivningen sammanförde under benämningen Stagnelius skräckdramer. Det gäller då *Albert och Julia eller Kärleken efter döden*, vidare *Glädjeflickan i Rom* samt *Riddartornet*. Samtliga nådde trycket först två år efter skaldens död, då Hammarsköld tog in dem i andra bandet av sin utgåva av *Stagnelius' Samlade Skrifter* 1825. Av dessa tre dramer ägnas *Riddartornet* det största intresset och utrymme i avhandlingen. Som ett av skälen till detta anför Henrikson att dramat är både ett mera traditionellt och mera fullödigt skådespel. Trots sitt uppseendeväckande incestmotiv mottogs dramat huvudsakligen välvilligt, inte bara av sin samtid utan också i efterföljande tider – nu senast vid uppsättningen på Dramaten 2004. I sin analys lägger Henrikson särskild vikt vid spegelmetaforiken, som hon finner på flera sätt vara inbyggd i dramat, liksom bruket av romantisk ironi, närmast fattad efter Friedrich Schlegel som ett uttryck för otillfredsställdhet med världens villkor. Härigenom kan hon mycket övertygande precisera den återkommande spegelmetaforikens innebörd i *Riddartornets* helhet: ”I stället för att fungera enande och försonande, synliggör speglingarna tillvarons diskrepanser och ofullkomlighet. [...]I dramats form ger sig en likartad tendens tillkänna. Änglakören lovar försoning och förenig, men avslöjar genom sitt allegoriska och ironiska predikament hur denna försoning måste ta plats utanför den jordiska materien.”

I avhandlingens sista kapitel möter också det av allt att döma sista av Stagnelius' dramatiska arbeten: *Thorsten Fiskare*, en komedi som i likhet med Holbergs Jeppe på Berget varierar motivet Konung-för-en-dag. Henrikson ser Thorsten som en representant för den existensellt utsatta männi-

skan, som inte känner sin bestämmelse, blint följande sina begär. Thorstens upplevelser hos älvkungen och hans hov på ön Jungfrun och deras bedrägliga spel i spelet tematiserar ännu en gång klyftan mellan verklighet och fiktion, fast denna gång i komedins form – en allvarlig komedi i anspråkslöst utförande. Som ett viktigt bidrag till den svenska romantikens genrediskussion bidrar detta avsnitt också med en utredning om komedins ställning i den poetiska teorin. Under rubriken ”Att bedras av den flyende villan” avslutas och sammanfattas framställningen, där den tidigare kronologiska ordningen med kapitel för kapitel är bruten till förmån för en ledigare, avslutande betraktelse.

Ett genomgående drag i avhandlingen är författarens vilja att rädda över Stagnelius dramatik till spelbarhet genom att, som det står i inledningen, observera ”den teatrala föreställningsvärldens funktion i hans verk”. Denna ambition leder stundom till väl hypotetiska resonemang, som t.ex. slutorden i kapitlet om *Thorsten Fiskare* (s.420). Med detta problem rörande dramernas spelbarhet sammanhänger också ett annat problem som inte blir helt utrett i framställningen, nämligen texternas förhållande till det romantiska läsdramats genre. Skrev verkligen Stagnelius för teaterscenen och inte för läsare? (Här kan man ju erinra sig hans ord i företalet till *Bacchanterna*: ”Närvarande Dram är endast skriven för verkligt bildade Läsare.”) Dock, frågan är mycket komplicerad och här finns uppenbarligen ett område att ytterligare undersöka. Detsamma kan också sägas om den, som det förefaller, täta relationen mellan dramatik och lyrik i Stagnelius' verk. Jag tänker då i första hand på skaldens längre dialogdiker (t.ex. Kyrkogården, Dialog, Månen och Själen), men också på det teatralt sceniska, på det bokstaveliga iscensättandet, i många av hans dikter (t.ex. Endymion eller Näcken. Även här möter ju läsaren ”Dramatikern Stagnelius”).

Paula Henriksons avhandling är med sina med sina 560 välmatade sidor imponerande inte bara till sitt format utan också som ett intellektuellt kraftprov. De utförliga resonemangen kring de skilda dramatiska texterna och deras verkningshistoria är genomgående välbalanserade och omdömesgilla. Hennes framställning innebär en omvärdering till dramatikens förmån av Stagnelius' verk. Polemiken mot tidigare forskare, och då främst Böök, är hovsam men bestämd.

Henrikson behandlar sitt ämne klokt, lärt

och med en skarpsinnig känslighet som imponerar. Rimligen kommer denna avhandling att vara grundläggande för all framtida forskning och läsning av en av våra allra främsta författares dramatiska verk.

Börje Räftegård

Jon Viklund, *Ett vidunder i sitt sekel. Retoriska studier i C.J.L. Almqvists kritiska prosa 1815–1851*. Gidlunds förlag, Hedemora 2004.

Forskningen och utgivningen kring C.J.L. Almqvist har varit livaktig de senaste åren, men det finns inget som tyder på att ämnet blivit uttömt, tvärtom. Författarskapet är omfattande och varierat, och det finns många givande perspektiv att anlägga. I sin avhandling *Ett vidunder i sitt sekel. Retoriska studier i C.J.L. Almqvists kritiska prosa 1815–1851* fyller Jon Viklund en viktig lucka dels genom att renodla frågan om Almqvists förhållande till retoriken, dels genom att fokusera på en rad texter som inte brukar uppmärksammas.

Almqvist förkroppsligar en stor del av svensk romantik, och det gör – trots hans påfallande särart – att de slutsatser man kan dra om honom har stor relevans för bilden av svensk romantik som helhet. Även om romantikerna i allmänhet tog kraftigt avstånd från den klassiska retoriken, har det blivit allt tydligare att romantiken ändå inte utgjorde något entydigt brott med den retoriska traditionen. Inte minst har retoriska strukturer i romantikernas diktning blivit föremål för modern forskning. I Viklunds avhandling är det i stället den kritiska prosan som undersöks. Perspektivet är dubbelt: å ena sidan handlar det om vilka retoriska föreställningar som kommer till uttryck hos Almqvist och hans hållning till olika retoriska problem. Å andra sidan handlar det också om hur dessa överväganden inte bara formuleras utan också speglas i framställningssättet, hur Almqvist *skriver in* en rätt förståelse av den text han presenterar.

I inledningen ges en mycket god och koncis teckning av den retoriska traditionen och den situation som uppstod med den framväxande estetiken och romantikens kultur. Här presenteras också bärande distinktioner: central är Almqvists vacklan mellan *frid* och *strid*, vilket på goda grunder beskrivs som ett ”produktivt centrum i författarskapet” (s. 28).

Det exemplifieras med ”Skaldens natt”, Almqvists väl mest komprimerade bearbetning av poetens avvägande mellan tillbakadragenhet och engagemang. Till polerna frid och strid knyts flera andra motsatser, som essentialism–formalism, intimitet–antagonism och världsfrånvändhet–sambandsfrånvändhet. I förlängningen handlar det förstås om konstens autonomi å ena sidan och dess samhällsreliga funktionalitet å andra sidan. I avståndstagandet från den traditionella retoriken finns inte bara Kants kritik utan också det Viklund hämtar från forskningen kring den alltid lika inflytelserike Herder, nämligen en metod att inte bara ”diskursivt” förklara utan också att ”gestiskt” gestalta (s. 23). Dessa polariteter blir Viklunds utgångspunkt för att visa hur Almqvist överväger frågor om språklig framställning, stilistik, argumentation: *övertygandet* som problem. Även vetenskapliga och mediala förändringar som är relevanta i sammanhanget beskrivs instruktivt i inledningen, och såväl bakgrundsteckningar som teoretiska distinktioner görs sedan också smidigt i de enskilda kapitlen.

Avhandlingens sex kapitel behandlar väl avgränsade frågor men är kronologiskt upplagda. Det första kapitlet, ”Retoriken i samfundens tid” ägnas åt den unge Almqvist som på 1810-talet engagerar sig i bildningsförbunden och utvecklar esoteriska program för just bildningen. Almqvists engagemang i Manhemsförbundet och Manna-Samfund är väl känt, men den retoriska frågeställningen belyser nya sidor. De borgerliga samfunden blev i hög grad ”talsällskap”, och medborgarnas retoriska förmåga kom i fokus. Man ägnade sig åt debatträning, men utgångspunkten var inte så mycket den klassiska retoriken som den religiösa sfärens retorik. Viklund lyfter fram en dubbelhet i Almqvists program – den dubbelhet som egentligen följer hela författarskapet. Denna ”dubbla bildningshorisont” består av en ”önskan att förena en uppfostran för himlen med en samhällsuppfostran” (s. 52).

Almqvist odlar ett hjärtats innerliga språk, som inte bygger på den klassiska retorikens antagonistiska argumentation utan i stället på ett själarnas samförstånd. Detta är grundläggande: ”Almqvists syn på språkliga handlingar är religiöst präglad”, framhåller Viklund (s. 71), och betydelsen av detta förhållande har aldrig framgått så klart. Viklund beskriver denna ”rena diskurs” och dess topik samt hur den rena diskursen fungerar i praktiken, främst i Almqvists brev till Janne Hazelius.